

John Hedlund och den moderna staten

Ett komparativt studie av John Hedlund och Billy Grahams förkunnelse av kristendomen i det moderna samhället.

Författare: Johan Wikström

Handledare: Joel Halldorf

Teologiska högskolan Stockholm

Tack

Till att börja med vill jag tacka min handledare Joel Halldorf, tack för allt du lärt mig och för att du ständigt utmanat mig till att fortsätta vara nyfiken. Tack för att du låtit mig spekulera, men samtidigt varit noga med att peka ut en riktning i det vi kan veta. Tack också för ditt tålamod.

Vidare vill jag tacka de som läst och hjälpt mig vidare, Kalle Hylén och Jenny Figaro. Tack att ni supportat, hejat och kommit med konstruktiv kritik.

Jag vill jag tacka min älskade fru Stina, tack för att du lyssnat på mig genom alla kvällar med ångest över detta verk. Tack att du tagit ett så mycket större praktiskt lass hemma än vad som rimligen kan väntas, allt för att uppsatsen slutligen ska bli klar.

Slutligen vill jag tacka min herre och frälsare, Jesus Kristus, för att jag får göra det jag gör. Tack för alla de kloka män och kvinnor av ditt hjärta som du skapat och kallat, i detta fall John Hedlund och Billy Graham. Tack att jag trosvisst kan få lita på att de nu är med dig och att jag en dag ska få dricka en kopp kaffe med John och hans kära hustru Britt i deras himmelska motsvarighet till Herman Ygbergs väg 11.

John Hedlund and the modern State

Nyckelord

John Hedlund; Billy Graham; Den moderna staten; Evangelisation; Väckelse; Kalla kriget; Evangelikalism

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
1.1 Syfte & frågeställning	7
1.2 Metod, teori & disposition	8
1.3 Tidigare forskning	9
1.4 Material	10
2. Bakgrund	12
2.1 Den svenska moderna staten	12
2.2 John Hedlund: en kort biografi	13
3. John Hedlund och staten/samhället	16
3.1 Moralen	16
3.1.1 Ungdomen	17
3.1.2 Den moderna dansen	18
3.1.3 Livets värde	19
3.2 Pacifismen	20
3.3 Förhållandet kyrka – stat	22
3.4 Synen på kristendom	24
3.5 Global rättvisa	25
3.6 Apokalypsen	26
3.7 Partiledarutfrågningarna	28

3.8 Sammanfattning	29
4 Billy Graham.....	30
4.1 Bakgrund.....	30
4.2 Evangelikalismen och nationen	32
4.3 Det första korståget	32
4.4 Moralen	33
4.5 Synen på kristendomen	34
4.6 Militarismen	34
4.7 Anti-kommunismen	35
4.8 Global rättvisa	36
4.9 Apokalypsen.....	37
4.10 Vita Husets kaplan	38
5 Skillnader och likheter	39
6 Avslutning.....	41
Litteraturförteckning	42

1. Inledning

När andra världskriget äntligen tog slut i maj 1945 vädrade många ny morgonluft. Sverige stått utanför kriget och var vid krigsslutet en nation utan större skador. En enig riksdag valde i detta läge en ny väg framåt, en som man menade skulle gynna demokratisk utveckling och förhindra framtida totalitära regimer.

Historikern Johan Östling beskriver hur Sverige gjorde detta vägval, ett vägval som skulle garantera demokrati och ett humanistiskt samhälle. Vägen till detta samhälle skall gå genom att religion, tro och historiska strukturer skulle utbytas till förmån för rationalitet, sekularisering och demokrati. Alltigenom skulle förnuftet och vetenskapen vara det som ledsagade människan, till skillnad från en moral som hade sitt ursprung i religionen.¹

Skolans uppgift blev nu att fostra dugliga samhällsmedborgare till att fostra demokratiska medborgare.² All undervisning skulle vara objektivt vetenskaplig och enbart demokratiska och rationella värderingar skulle undervisas, det viktiga var att människan blev demokratiskt medveten och självständig. Därför kom kristendoms- och latinundervisningen att kritiseras: den ansågs i det första fallet vara icke objektiv och den senare som förlegad.³

I denna kontext verkade pastorn och evangelisten John Hedlund. År 1945 var han 33 år gammal och med ett brinnande fokus att nå ut med sitt budskap om evangeliet i samhället. Efter att han år 1946 fått predika på danspalatset Nalen fick han smeknamnet ”Nalen-pastorn”. Hedlund har beskrivits som en entreprenör för Guds

---

¹ Östling 2008: s. 169

² Östling 2008: s. 167

³ Östling 2008: s. 173–174

rike – hans sågs/har setts som en man som aldrig backade för en utmaning eller var rädd för att använda banbrytande metoder för att nå fram.⁴

Hedlunds tidiga budskap, bl.a. det på Nalen, var en öppen kritik mot den nya tidens kulturradikalism, främst i kampen mot ”Dansbaneeländet”.⁵

I en annan del av världen, USA, levde man också i efterdyningarna av ett hårt världskrig. Den amerikanska nationen hade i kriget inte bara lidit stora förluster på slagfältet, utan också visat världen vilken massförstörelsekraft de nu hade tillgång till i form av kärnvapnet. Men lyckan blir kortvarig: fem år från krigsslutet befinner sig USA återigen i krig, denna gång i Korea. Med denna konflikt blev Kalla Kriget en reell verklighet för hela världen.

Här får den karismatiske och folklige pastorn William Franklin Graham (härefter Graham), sedermera känd under smeknamnet Billy, sitt genombrott. Han var bondesonen som kom att bli världsevangelisten, men han var en världsevangelist med ovanligt stort politiskt inflytande. Som personlig vän till ett flertal presidenter och med en tydligt antikommunistisk agenda i sin förkunnelse var Graham med och formade USA till en nation, ”One Nation under God”.

I denna uppsats undersöker jag hur Hedlund förhöll sig till nationen och sin samtid, och jag gör det genom att studera Hedlunds skrifter och jämföra honom med Graham. Hedlund och Graham levde båda två i en tid som präglades av en kulturradikal framväxande ungdom, det kalla kriget och en ökad diskussion om global rättvisa. Båda har refererats till som att de predikade med Bibeln i ena handen och dagstidningen i den andra, de var angelägna och medvetna om sin omvärld.

---

⁴ Östling 2008: s. 261–265

⁵ Dansbaneeländet var ett uttryck för den debatt som pågick under 1940-talet mot den moderna dansen, bland de främsta som kämpade kampen mot dansbanorna fanns kyrkliga företrädare. Men där fanns också en allmän debatt som kan liknas vid en form av moralpanik; Nationalencyklopedin, Moralpanik

Kyrkohistorikern Grant Wacker menar i sin bok *Americas pastor: Billy Graham and the Shaping of a Nation* att Graham i allra högsta grad verkade som en amerikansk nationsbyggare. Han var en integrerad del av det amerikanska livet, inte bara när det kommer till rollen som evangelist utan också som kaplan, rådgivare och opinionsbildare.⁶

Graham används här som en diskussionspartner, som en arketyper för den evangelikala ledaren och evangelisten som ställde sig i nationens tjänst. Kan samma sak sägas om Hedlund, eller vilket var hans förhållande till den svenska nationen?

1.1 Syfte & frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur John Hedlund förhåller sig till det svenska samhället, hans s.k. ”teologi om världen”. Denna kommer att undersökas och analyseras med hjälp av tre frågor

- Vilken är enligt Hedlund relationen mellan kristendomen och det moderna svenska samhället?
- Hur ser Billy Graham på relationen mellan kristendomen och det amerikanska samhället?
- Vilka likheter och skillnader finns i Hedlund och Graham när det gäller synen på kristendomen och samhället?

Uppsatsen tar sitt avstamp år 1946. Utgångspunkten motiveras av att detta var ett viktigt brytningsår i Hedlunds verksamhet: han blev ”Nalenpastorn” med det svenska folket, och dessutom reste han detta år reste till USA för att studera de mötesserier som ”Youth for Christ” organiserade – dvs. den organisation som Graham då verkade för. Grahams Crusade i Los Angeles 1950 ses som det verkliga startskottet för hans

---

⁶ Wacker 2014: s. 1–4

karriär och redan senare samma år startade John Hedlund sin motsvarighet som han kallade för ”korståg”.⁷ Detta i kombination med både Sveriges och USA:s utveckling från efterkrigstiden och framåt gör tidpunkten till lämplig. Avgränsningen i slutet av denna uppsats sätts till de viktiga brytpunkter som både Sverige och USA kommer till mot slutet av 1980-talet. Jag menar att Sverige når en tydlig brytpunkt med Olof Palmes död 1986 medan det i det amerikanska fallet får bli kommunismens kollaps 1989.

1.2 Metod, teori & disposition

Denna uppsats är en historisk undersökning av Hedlunds förkunnelse mellan år 1946—1989. Studiens första del består av ett litteraturstudie av det material som beskrivs i kapitel 1.4, under delen Hedlund. Här använder jag mig av ett primärmaterial som mestadels består av böcker skrivna av Hedlund, där hans syn på stat och nation framträder.

Efter detta följer ett litteraturstudie som bygger på forskning kring Graham (se 1.4 för urvalet). Det sammanslagna materialet jämförs slutligen med varandra för att för att söka likheter och skillnader mellan de bådas förkunnelse. Att huvudfokus för denna uppsats ligger på Hedlund motiverar att det enbart är i det fallet som primärkällor används.

Primärmaterial i denna uppsats tolkas hermeneutiskt. Detta innebär att primärmaterial placeras in i en bredare förståelse av kulturell och teologisk kontext. Därför är det också nödvändigt att beskriva Hedlunds kulturella och teologiska kontext, vilket sker i kapitel 2.⁸

---

⁷ Wacker 2014: s. 12–13

⁸ Dahlgren & Florén 1996: s. 280-281

Den hermeneutiska cirkeln ger modellen för den väg till förståelse som jag söker i uppsatsen.⁹ Genom att förstå helheten så kan man nå att förstå smalare perspektiv och viktiga detaljer, och när man sedan studerat detaljerna kan dessa åter föras till helheten och en än större förståelse kan nås.

Detta tillämpar jag genom att jag först beskriver Hedlunds kulturella och teologiska kontext, för att senare ta in de teologiska aspekter som påverkar hans syn på den kulturella kontexten.

Därför kommer kapitel 2 även att kortfattat behandla den svenska debatten kring byggandet av den moderna välfärdsstaten från den senare delen av 1940-talet. Detta kapitel hjälper till att sätta in Hedlund i en svensk kontext och debatt.

Därefter närmar jag mig forskningen om Billy Graham med samma fråga, vilket både ger en djupare förståelse av samtiden och ett material att jämföra Hedlund med. Genom att arbeta med denna komparativa metod skärps och fördjupas analysen av Hedlund.

1.3 Tidigare forskning

Forskningsmaterialet kring Hedlund är ytterst begränsat. Så vitt jag har kunnat finna har enbart en kandidatuppsats skrivits om honom tidigare. Däremot finns det ett vänporträtt skrivet av Per Östlin samt ytterligare ett par mer biografiska porträtt.

Däremot är primärmaterialet mycket omfattande: det finns en stor mängd material att tillgå i form av inspelade predikningar och Hedlunds egna skrivna material. Hur många egentliga böcker han verkligen gav ut varierar i uppgifter, men Kungliga

---

⁹ Dahlgren & Florén 1996: s. 274

Bibliotekets databas uppger 63st och detta väljer jag att se som en form av officiell siffra.¹⁰

Forskningen på Billy Graham är däremot desto mer utbredd, det finns inte utrymme här för att nämna dem alla, jag har istället valt att använda den amerikanska kyrkohistorikern Grant Wackers forskning som det som jag utgår ifrån.

1.4 Material

Som primärmaterial används böcker skrivna av Hedlund, som tidigare nämnts så är dessa bara en liten del av det som han har skrivit. Urvalet har därför gjorts utifrån att jag vill få in perspektivet över de redan angivna årtalen. Min undersökning av Hedlund har emellertid bestått av genomläsning av det mesta jag fått tag på utav hans digra bokproduktion och min analys är att det urval jag här gjort är konsekvent med det som också framkommer i annan av hans litteratur.

Genremässigt så är böckerna av Hedlund uppdelat på mestadels undervisande/uppbyggelselitteratur samt en eller två mer biografiskt skrivna böcker. Dessa biografiskt skrivna böcker är medtagna i uppsatsen för att förklara rent biografiska bitar av hans liv.

Som sekundärmaterial använder jag i första hand kyrkohistorikern Grant Wackers bok, *Americas Pastor*, som behandlar Grahams liv och tjänst utifrån ett par olika perspektiv. Denna bok har valts då den kritiskt granskar Grahams liv och gärning samtidigt som den målar upp en fond för den amerikanska efterkrigstiden. Detta arbete kompletteras med några andra verk.

---

¹⁰ www.libris.kb.se

För att förstå den allmänna svenska debatten som pågick under andra världskrigets efterdyningar så har jag läst historikern Johan Östlings avhandling *Nazismens sensmoral*.

2. Bakgrund

Syftet med detta kapitel är att skriva fram den kontext som Hedlund fanns i, detta för att lättare se helheten som är bakgrunden till hans verksamhet. I delen 2.1 förklarar jag kortfattat den vid tiden pågående idédebatten. I delen 2.2 så ger jag en kortfattad biografi över Hedlunds liv.

2.1 Den svenska moderna staten

Under mellankrigsåren började ett nytt Sverige växa fram. 1920 fick Socialdemokraterna för första gången makten i Sveriges riksdag och hastigt började ett ”nytt Sverige” att byggas. Tanken var ett folkhem, en höjning av standarden för de som hade det sämst. Med detta kom också frågan om arbetstidsförkortande åtgärder och på sikt längre semester, människor fick mer tid över till annat än arbete.¹¹

När andra världskriget avslutas 1945 så står Sverige i det närmsta helt fria från skador från kriget. Detta resulterade i en starkt framväxande industri och med detta en kraftig ekonomisk tillväxt. Den starka ekonomin i kombination med att nazismens konsekvenser rullas ut i medierna gjorde att man sökte en ny väg i byggandet av folkhemmet. Från att bygga en stark nation där en talade om en utpräglad svenskhet så gick man nu mot att istället bygga en stark demokrati.¹²

Ur denna iver att nå en stark demokrati utvecklades det som kom att kallas ”1945 års idéer”, ett ideal som handlade om upplysning, kulturradikalism men framförallt demokratiska ideal.¹³ Kyrkan blev här allt mer ifrågasatt och religionen som tolkningsram var inte enbart till godo vid formandet av en stark demokratisk stat. Filosofen Ingemar Hedenius, menade att den kristna teologin och livsåskådningen var

---

¹¹ Nationalencyklopedin, Sverige; sökord: rekordåren

¹² Östling 2008: s. 154

¹³ Nationalencyklopedin, kulturradikal

ett ”ogenomträngligt mörker”, den skulle således inte användas i daningen av nästa generation svenskar.¹⁴

I efterkrigstiden växte dessutom en ung generation upp med en helt annan ekonomisk verklighet än tidigare generationer. Klassiska beteendemönster bröts när mer ekonomisk och tidsmässig frihet gavs, för Sverige var USA idealnationen när det kom till den livsstil som framväxte.¹⁵

2.2 John Hedlund: en kort biografi

John Gustaf Valdemar Hedlund, föddes i Filipstad, Värmland den 27 november 1912. Han föddes i ett enkelt hem, hans far arbetade vid järnvägen och hans mor var hemmafru. Efter bara några år flyttade de till Forshaga, Värmland och således kom Hedlund att hela sitt liv beteckna sig som ”forshagagrabb”.¹⁶

En tidig händelse som kom att prägla Hedlunds liv på många plan är förlusten av hans mor, Lydia, i spanska sjukan 1919.¹⁷ Hedlunds far, gifte efter en tid om sig, den nya frun kom Hedlund förvisso att titulera som sin styvmor men till synes hade han en varm relation till henne. Att bli moderlös vid knappa sju års ålder torde ha varit ett stort slag. Men det fick även som konsekvens att Hedlunds liv till viss del fick en riktningsförändring. Hedlunds far och mor var ursprungligen mycket engagerade frälsningssoldater, nu valde hans far att följa till den församling där styvmodern Alida redan var medlem. Detta blev Hedlunds väg in i missionsförbundet.

---

¹⁴ Ingemar Hedenius (1908–1982) var professor i praktisk filosofi vid Uppsala Universitet och stark kritiker till den kristna teologin. Var en viktig person vid formandet av den moderna staten och utformandet av 1945-års idéer; Utbildningsradion 2017

¹⁵ Nationalencyklopedin, Efterkrigstiden

¹⁶ Hedlund 1981: s. 11–14; Östlin 1997: s. 13

¹⁷ Östlin 1997: s. 14

Under en väckelsekampanj i Forshaga 1929 så utpekades Hedlunds livsväg för honom. Inte nog med att han beskriver det som att han blev frälst under denna kampanj, han upplevde under denna kampanj också ett starkt kall till att bli predikant och evangelist.¹⁸

Vid sin mönstring vid 19 års ålder bad Hedlund om vapenfri tjänst, detta för att hans strängt pacifistiska hållning. Han fick en sådan tjänst och mötte där en man som nåtts av uppgifter att i händelse av krig så skulle inte längre ”samvetsömheten” vara giltigt för att slippa vapentjänst.¹⁹ Detta möte resulterade i ett brev till både Hedlunds överordnade samt statsminister Per-Albin Hansson, i sin ungdom själv uttalad pacifist, där han meddelade att han avsåg lägga ner arbetet för att hans tjänst inte ordnades under civildepartementet utan under krigsmakten.²⁰ Hans arbetsvägran ledde till slut till att Hedlund dömdes till två månaders fängelse för vapenvägran, ett fängelsestraff han kom att avtjäna 1933.²¹

Hedlund spenderade åren 1937–1941 på missionskolan på Lidingö och avskildes som pastor i missionsförbundets generalkonferens 1941, detta om än inte utan konflikt. Den dåvarande bibelläraren på missionskolan, David Hedegård, och Hedlund hade en så långt gången konflikt med varandra så att Hedegård inte ville rekommendera honom som predikant i förbundet.²²

1946 kom han att få predika på dåvarande danspalatset ”National”, mer känt som Nalen, i centrala Stockholm.²³ Framträdandet fick stor publicitet i kvällstidningarna och Hedlund kom att bli känd under smeknamnet ”Nalen-pastorn”.²⁴

---

¹⁸ Hedlund 1981: s. 101–105; Östlin 1997: s. 19

¹⁹ Med samvetsöm åsyftades de som av något samvetsskäl inte kunde tänka sig att bära vapen. I Sverige fanns flera olika skäl bland människor att vägra vapen, men de två vanligaste torde vara religiösa och ideologiska.

²⁰ Östlin 1997: s. 22–23; Hedlund 1981: s. 207; Hedlund 1958: s. 31–32

²¹ Hedlund 1981: s. 144–155; Östlin 1997: s. 22–23; Hedlund 1958: s. 29–51

²² Östlin 1997: s. 34–36

²³ Hedlund 1981: s. 257

1947 så reste Hedlund till USA för att inhämta nya influenser till evangelisationsarbetet, det klassiska väckelsemötet som länge praktiserats i Sverige hade tydliga anglo-saxiska influenser i allmänhet och från Dwight L. Moody i synnerhet.²⁵ Målet var att få kontakt med Grahams organisation och de nya arbetssätt som denne hade tillämpat. Hedlund mötte Graham som kortast, men Grahams kampanj kom att prägla Hedlunds dito på flera sätt.²⁶

En av de tydligaste delarna i hur Hedlunds verksamhet kom att påverkas av Graham var namnet, Graham använde uttrycket ”Crusade” och Hedlund kom att använda det svenska namnet ”Korståg”.

Hedlunds verksamhet kom mot slutet av 1960-talet också att innefatta partiledarutfrågningar, han fick partiledarna från de största svenska partierna att komma till hans väckelsemöte där de utfrågades under en stor banderoll med orden ”Guds ord ger svaret”.²⁷

Partiledarutfrågningar i kombination med både längre och kortare kampanjer kom att bli det som Hedlund spenderade större delen av sin tid med fram till sin pensionering 1977, men någon pensionering i form av att sluta med det han tidigare sysselsatt sig med var inte tal om, snarare i den form som att dra ner på tempot.²⁸

---

²⁴ Hedlund 1981: s. 258–259

²⁵ Hedlund 1982: s. 61

²⁶ Hedlund 1982: s. 62–65

²⁷ Hedlund 1969: s. 30–32; Hedlund 1982: s. 260–267

²⁸ Östlin 1997: s. 251–259

3. John Hedlund och staten/samhället

Syftet med detta kapitel är att visa på hur John Hedlund förhöll sig till det svenska samhället som han själv var en del av. Kapitlet svarar på en av frågorna i kapitel 1.1:

- Vilken är enligt Hedlund relationen mellan kristendomen och det moderna svenska samhället?

Frågan behandlas utifrån ett flertal rubriker. Rubrikerna är valda för att skapa en överblick av de viktigaste punkterna i Hedlunds förkunnelse och bokproduktion. De valda rubrikerna är valda utifrån att de i min mening speciellt belyser de delar av Hedlunds verksamhet som adresserar samhället och hans syn på detta.

3.1 Moralen

Under de åren som denna uppsats berör så kan en i Hedlunds bokproduktion skönja en förskjutning av det som är hans huvudfrågor. Under 40-, 50- och 60-tal är frågan kring den folkliga moralen stor för Hedlund. Det var bland annat hans kamp mot ”dansbaneeländet” och ”jazzförtappet” som gjorde att han fick tillträde till Nalens estrad.²⁹

Samhället består inte av en samling kristna och måste därför på något vis sätta en spärr mot ljugande. Straffet för mened är hårt men välmotiverat.³⁰

I ovanstående citat, som kommer från ett sammanhang där han talar om att avlägga ed, så pekar Hedlund på att samhället inte bara består av kristna som han menar inte skulle

---

²⁹ Hedlund 1954: s. 14–21

³⁰ Hedlund 1965: s. 31

få för sig att ljuga. Hedlund lägger den vikande folkmoralen som skuld för mycket av det som han menar är fel i samhället. Den sviktande folkmoralen är, menar han, till en följd av den pågående sekulariseringen.³¹

*Västerlandets kultur och civilisation bäres upp av den kristna religionen. Visst finns det saker och ting även i västerlandet som är värda att kritiseras och fördömas. Men hur tror ni här skulle ha sett ut, om inte kristendomen funnits? De sociala och moraliska missförhållanden som finns beror icke på att här finns för mycket utan för litet av verklig och levande kristendom.*³²

Här finner vi att Hedlund menar att hela den västerländska civilisationen bärs upp av den kristendomen och att sekularisering leder till en sviktande folkmoral. Hedlund tenderar att tillskriva de positiva ting som sker i samhället till kristendomen, detta i kontrast till bristerna i samhället som han menar beror på frånvaron av det han kallar ”verklig och levande kristendom”. Hedlund menar således att den kristna tron inte bara skall uppehålla och hjälpa enskilda människor, inte skall den heller dra människor ut ur samhället. De som han kallar ”verkligt kristna” skall istället vara med i byggandet av det demokratiska och stabila samhället. Till skillnad mot 1945-års idéer menar Hedlund att kristendomen alltjämt är en förutsättning för demokrati och därför måste vara det stabila fundament som samhället vilar på.

3.1.1 Ungdomen

Hedlund sätter ett stort intresse till ungdomen, termen ”ungdom” var för tiden tämligen ny och pekar på unga människor som inte var barn.³³ Enligt teologen Fredrik Wenell bör man inom frikyrklig kontext snarare utläsa det som ”ogifta”.³⁴ Hedlund

---

³¹ Hedlund 1958: s. 20

³² Hedlund 1962: s. 7

³³ Nationalencyklopedin, ungdomskultur.

³⁴ Wenell 2015: s. 26

menar att det på många vis finns fina och ordentliga ungdomar, men oroar sig över de ungdomar som väljer att ”slösa bort sitt liv” genom dans, bio och flirt. Detta sätter Hedlund i kontrast till de som han menar är ”vakna, pigga, dristiga och ansvars-kännande”.³⁵

Hedlund resonerar här utifrån klassisk pietistisk kritik där man för att skydda människor ifrån ”världens faror och lockelser” talar om den som onödig och banal.³⁶ Han menar vidare att viljan att söka glädje och lättja är ett samhällsproblem som i längden kommer urholka både demokrati och engagemang. Hedlund oroar sig över att ingen är intresserad över att ta det ansvar som han menar att hans egen generation har varit tvungna att ta.³⁷

Det Hedlund här försöker förklara är att den, enligt honom, allt ytligare ungdomen som söker den moderna underhållningen tappar ett par av de värden som är bärande för samhället. Här skönjer vi Hedlunds återkommande tema; att ett minskat intresse för kristendomen inte bara leder till mindre väckelse utan också till att demokratin urholkas.

3.1.2 Den moderna dansen

Hedlunds problem med den moderna dansen stannar med andra ord inte vid att den förslöar ungdomen, det handlar också om att andra gör profit på deras synd. Men i fortsättningen av hans utläggning kring ämnet finner man också att Hedlund inte bara menar att det bidrar till synd. Han tar upp ett citat av den samtida författaren Harry Blomberg, som menar att i de politiska föreningar och folkets parker som byggts för

---

³⁵ Hedlund 1946: s. 22–23

³⁶ Halldorf i Nykvist och Maurits 2015: s. 148–150

³⁷ Hedlund 1946: s. 22–29

att fostra ett ideal så används nu dansaftnarna för att betala byggnaden, något han inte bara menar dödar idéen.³⁸ Han menar fortsatt att:

Det innebär bl. a. att organisationer som kallar sig idéella [sic] och antikapitalistiska, våldtagit idéerna och sjunkit ner till ansvarslösa, privatkapitalistiska jobbarfirmor. De saknar t.o.m. jobbarfirmornas eder, ty de utge sig för att vara något annat och bättre än vad de är. De segla under falsk flagg.³⁹

Således kan vi finna att Hedlund tar en ställning mot att organisationer gör profit på människor, speciellt unga och nöjestörstande människor som Hedlund menar inte alltid kan stå emot pressen från kamrater.⁴⁰

Här anar vi ytterligare ett tema i Hedlunds kritik mot underhållningen, förutom att den leder till en sänkt moral och gör att ungdomen inte engagerar sig i folkrörelserna. Hedlund menar också att profittörstande personer och föreningar använder underhållningen för att tjäna pengar. Jag tillåter mig nu att vara lite spekulativ, en tänkbar tolkning utifrån detta är att Hedlund har en tanke av att hedonismen och sekulariseringen inte är det enda hotet mot moralen, även kapitalismen skulle här vara ett hot mot folkmoralen.⁴¹

3.1.3 Livets värde

Tio Guds bud är av yttersta vikt för Hedlund och han sätter största vikt att dessa skall efterlevas.⁴² Ett tydligt exempel är hans tydliga ställningstagande till det femte budet ”Du skall icke dräpa”.⁴³ Förutom att vara stark pacifist, vilket jag kommer återkomma

---

³⁸ Nationalencyklopedin, Harry Blomberg.

³⁹ Hedlund 1946: s. 52–53

⁴⁰ Hedlund 1946: s. 22–29

⁴¹ Nationalencyklopedin, hedonism

⁴² Hedlund 1965: s. 5–10

⁴³ 2 Mos 20:3–20

till i del 3.3, så menade Hedlund att budet även inkluderade ofödda foster samt eutanasi.⁴⁴

Från kristen synpunkt måste med all kraft respekten för livet hävdas. Varje individ skall ha rätt att leva – den obotligt sjuke likaväl som det ofödda fostret. Denna principiella inställning bör ingen tillåtas ändra på. Att sedan utomordentliga förhållanden kan kräva individuella avvikelser från huvudprincipen är en helt annan sak.⁴⁵

Vi kan här konstatera att Hedlund principiellt är emot abort, men att han öppnar för att abort kan krävas vid speciella tillfällen. Anmärkningsvärt är att förespråkarna för ”fri abort” vid samma tid resonerade liknande som Hedlund gör. Båda refererar till människovärdet, men Hedlund menar här att hans motståndare för ensidigt bara tittar på moderns liv, utan att se till det liv som finns inom henne. Hedlund pekar här ut individualismen som skyldig för att man inte ser till fostret.⁴⁶

Hedlund menar att samhället, trots att det är sekulariserat, i frågan kring abort bör följa den kristna etiken. Tidigare i uppsatsen har vi kunnat konstatera att Hedlund gör en sorts uppdelning mellan å ena sidan kristendom, i meningen som en ideologi, och å andra sidan levande kristen tro. Återigen får vi även se hans argumentation kring att det goda samhället byggs kring kristendomen och dess etik.

3.2 Pacifismen

Som tidigare nämnts så är tio Guds bud av största vikt för Hedlund, den är mallen för den moral som han undervisar. En fråga som Hedlund tidigt kom att profilera sig inom, och den fråga som satte honom i de första nyhetsrubrikerna, var hans radikala

---

⁴⁴ Eutanasi, det som populärt kallas dödshjälp.

Nationalencyklopedin, eutanasi. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/eutanasi> (hämtad 2017-05-11)

⁴⁵ Hedlund 1965: s. 67

⁴⁶ Hedlund 1965: s. 66–69

pacifism. Detta var en hållning som kom att leda till ett fängelsestraff för vapenvägran.⁴⁷

Hans vägran hade sin grund i det femte budet som enligt Hedlund medför att en kristen inte under några omständigheter kan ställa sina tjänster till förfogande inom en krigsmakt. Hedlund menar att krig är ett vanvett och menar att han lever i en tid där den pågående kapprustningen innebär att ”Mänskligheten är på väg att förbereda sitt eget självmord.”⁴⁸

Hedlund menar att budet att inte dräpa i slutändan blir en djupt personlig fråga, det handlar inte om att ställa sig under fosterlandets tjänst och på så vis ”inte själva dräpa” utan att det ständigt blir en fråga om den enskilde kristnes ansvar. Det går inte heller att, enligt Hedlund, referera till sitt samvete i en sådan fråga, för samvetet är inte här en objektiv bedömning av vad som är gott eller ont. Hedlund menar att ingen inom sig bär rättens och sanningens ljus.⁴⁹ Istället menar Hedlund att:

*En kristen anser Guds ord som rättesnöret för sitt handlande. När Guds ord och samvetets röst talar lika, då har den kristne ”ett gott samvete”.
Samvetet måste upplysas av Guds ord och böja sig för dess auktoritet.⁵⁰*

Vi finner här att Hedlund har en syn som skiljer sig väsentligt från samhället, en hållning som t.o.m. fick han själv fängslad för vapenvägran i sin ungdom. Sverige hade vid tiden allmän värnplikt för alla svenska män, något Hedlund motsatte sig.⁵¹ Så sent som 1985 under korståget i Ekenässjön fick Hedlund Olof Palme att avge ett löfte i mötestältet om att inga vapenvägrare skulle placeras i fängelse. Detta var en viktig

---

⁴⁷ Hedlund 1981: s. 144–155; Östlin 1997: s. 22–23

⁴⁸ Hedlund 1965: s. 79

⁴⁹ Hedlund 1965: s. 77–78

⁵⁰ Hedlund 1965: s. 78

⁵¹ Nationalencyklopedin, värnplikt

vinst för Hedlund och en kamp han utkämpat sedan han själv placerats i fängelse för vapenvägran 1933.⁵²

3.3 Förhållandet kyrka – stat

Hedlund menar att församlingen ”är den tredje institution som Gud skapat. Den första är familjen och den andra är samhället.”⁵³ Detta citat gör dock även gällande att församlingen finns till i relation med och till familjen och samhället, den står inte för sig själv.

Viktigt att beakta när vi nu skall undersöka hur Hedlund ser på förhållandet mellan kyrka och stat är två saker, dels att Hedlund själv tillhör en frikyrklig tradition samt att Sverige vid denna tid fortfarande har en statskyrka.⁵⁴

Svenska kyrkan är en statskyrka. Och som frikyrklig kan jag icke betrakta den som ett trossamfund i biblisk mening. Paragraf 6 i den nu tioåriga religionsfrihetslagen säger: ”Endast svensk medborgare eller här i riket bosatt utlänning må vara medlem i Svenska kyrkan.” Och i paragraf 9 heter det: ”Den som förvärvar svenskt medborgarskap och ej tillhör Svenska kyrkan skall, utan särskild ansökan anses upptagen i kyrkan, om han är evangeliskt-luthersk trosbekännare.” ... Härmed framgår klart och tydligt att det att vara svensk medborgare är detsamma som att tillhöra Svenska kyrkan. För inträde i denna behövs inget personligt initiativ, men den som inte vill tillhöra statskyrkan har rätt att begära utträde därur.”⁵⁵

---

⁵² Östlin 1997: s. 199–200; Östlin 1997: s.21–26

⁵³ Hedlund 1962: s. 45

⁵⁴ Med statskyrka menas Svenska kyrkan och definitionen av denna hänvisas till Nationalencyklopedin, statskyrka. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/statskyrka> (hämtad 2017-05-11)

⁵⁵ Hedlund 1962: s. 21

Hedlund visar här upp en, enligt honom, problematisk sanning kring statskyrkan. Han menar att den är obiblisk och har problem med valfriheten kring medlemskapet. Han menar att den enskilde vid nämnda citats tillkomst inte valt själv om den vill vara en kristen i det nuvarande statskyrkliga systemet. Den syn som här visas återkommer i hans bokproduktion några år senare där han visar på att han inte menar att den stora massan i Sverige kan ses som kristna.⁵⁶

I ett tidigare avsnitt så belyser Hedlund den stora skillnaden, enligt honom, mellan frikyrkan och statskyrkan.

*...att vara frikyrklig inte främst innebär att vara fri från Svenska kyrkan.
Utan att det innebär att tillhöra ett trossamfund som står fritt i förhållande
till staten.⁵⁷*

Vi ser här Hedlunds betoning av att den kristna församlingen, enligt honom, inte kan stå under statens befäl. Den behöver vara fri och ha möjligheten att själva besluta över församlingens liv, samtidigt som han slutligen betonar ”...den kristna församlingen känner ingen annan Herre än Jesus Kristus.”⁵⁸

För Hedlund blev konsekvensen av dessa tankar en enda och det var att ett utträde ur Svenska kyrkan var nödvändigt.

Varför skulle jag, om så bara formellt, tillhöra en kyrka som jag icke kan erkänna som ett kristet samfund? En kyrka som förkunnar vissa trossatser vilka jag inte kan omfatta? För mej är det något av ett renlighetskrav att icke tillhöra statskyrkan. Men när jag begärde utträde var detta även ett

---

⁵⁶ Hedlund 1965: s. 31; Detta i en tid då 95% av befolkningen var medlemmar i Svenska kyrkan och i deras mening således kristna, detta enligt deras officiella statistik

<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1470789> (hämtad: 2017-05-10)

⁵⁷ Hedlund 1962: s. 20

⁵⁸ Hedlund 1962: s. 26

*tecken på min respekt för dem inom Svenska kyrkan som i denna ser ett trossamfund.*⁵⁹

Hedlund menar att staten och kyrkan måste vara separerade från varandra, dels för att kyrkan bara kan ha en överman och Herre, det är Jesus Kristus. Men också för att den kristna församlingen, enligt Hedlund är en troende församling som man blir medlem i för att man tar ett personligt beslut att vilja tillhöra denna.⁶⁰

3.4 Synen på kristendom

Som tidigare beskrivits så levde Hedlund i ett Sverige som i sin självförståelse var mer kristen än det Sverige vi ser idag. Diskussionen kring Jesu relation till de andra religionerna i samhället var således inte en lika brinnande punkt som den kan ses idag.

*Men finns det inte mycket gott i andra religioner? Naturligtvis gör det det. Men religionerna är endast ett uttryck för människans outsläckliga längtan efter Gud och hennes föreställningar om vem han är, hur han är och på vilket sätt man tror han står i förhållande till människan.*⁶¹

Hedlund menade att kristendomen bär på ett sanningsanspråk, detta var något som aldrig kunde avvikas ifrån. Däremot måste en stor portion respekt vila på relationen till andra religion och religionsutövare.

Viktigt att påpeka är att Hedlund betonar att det dock inte finns något utrymme för ett ”Var man blir salig på sin tro”-resonemang. Alla människor behöver ledas fram till ett avgörande, personligt, beslut för Kristus.⁶² Vidare menar Hedlund att frälsningen måste komma utifrån en syndamedvetenhet och en frälsningslängtan, det är något

---

⁵⁹ Hedlund 1962: s. 22

⁶⁰ Hedlund 1962: s. 20–26

⁶¹ Hedlund 1965: s. 19

⁶² Hedlund 1962: s. 6–7

mellan den enskilde och Gud. Hedlund menar således att kristenblivandet inte kan ske av tradition och ohejdad vana, med detta återkommer en åsikt som först togs upp under punkt 3.3 nämligen hans kritik mot Svenska Kyrkan.⁶³

Hedlund menar att en folkväckelse kan vara det avgörande som gör att Gud räddar vår värld.⁶⁴ Utifrån profeten Jeremia menar Hedlund att Gud tydligt visat på nödvändigheten att hålla sig till hans bud och hans väg.⁶⁵ Hedlund menar därför att en folkväckelse kan vara det som förändrar allt och räddar världen från undergång.⁶⁶ Här agerar Hedlund som en profetisk röst till sitt eget samhället. Hedlund var inte den enda som spred ett liknande budskap, både Dag Hammarskiöld och Billy Graham hade ungefär samma inställning.⁶⁷

3.5 Global rättvisa

Utöver frågan kring Hedlunds strikt pacifistiska livshållning så menar han att ett av de grundläggande problemen med den militära upprustningen är det slöseri med pengar som han anser det vara. Han menar att kostnaderna för upprustningen omedelbart borde omfördelas till resurser som kan användas till att bygga upp en mer hållbar tillvaro för alla som lider.⁶⁸

Det råder ingen balans mellan rustningskostnader och hälsovårdande insatser. 3.5 miljoner i minuten satsade världens nationer på försvaret

---

⁶³ Hedlund 1965: s. 57

⁶⁴ Hedlund 1962: s. 129

⁶⁵ Jer 18:7–11: Ena gången hotar jag att rycka upp, vräka omkull och förstöra ett folk och ett rike. Men om det folk jag hotat vänder om från sin ondska, ångrar jag mig och gör inte det onda jag tänkt tillfoga dem. 9En annan gång lovar jag att bygga upp och plantera ett folk och ett rike. Men om de gör det som är ont i mina ögon och inte lyder mig, ångrar jag mig och gör inte det goda jag lovat dem. Säg nu till männen i Juda och invånarna i Jerusalem: Så säger Herren: Som krukmakaren formar leran, så skapar jag en olycka åt er och tänker ut en plan mot er. Lämna er onda väg! Ändra era liv och era gärningar!

⁶⁶ Hedlund 1979: s. 138

⁶⁷ Hedlund 1979: s. 40

⁶⁸ Hedlund 1965: s. 48–53

*1976. Två och en halv gånger mer än vad som stod den allmänna
hälsovården till buds.⁶⁹*

Hedlund talar om behovet att finna en balans i världen, detta för att rädda vår värld men också för att öka rättvisan på jorden.

*Vi har tio år på oss att hejda befolkningsexplosionen, miljöförstörelsen,
kapprustningen och att börja ett stort utvecklingsarbete samt lära oss ett
verkligt globalt samarbete. ... Mest uppenbar för alla torde fara vara som
kommer sig av att balansen i de naturliga samspelet i naturen har
rubbats⁷⁰*

Här uppvisar Hedlund återigen en förmåga att tala profetiskt in i sin egen samtid och kultur. Det är med en oro inte bara för de sociala och militära utmaningarna i sin tid. Vi kan också skönja att han är öppen för att även diskutera den då inte jättevänliga frågan; balansen i ekosystemet/miljöförstörelsen.⁷¹

3.6 Apokalypsen

Hedlund menade att Jesu snara återkomst var en realitet och således kom denna typen av undervisning att präglade mycket av hans förkunnelse. Samtidigt påpekar Hedlund att den kristna församlingen alltid levt i det som kan betecknas som ”den yttersta tiden”.⁷² Att belysa här är dock att Hedlunds förkunnelse inte handlade om tidstecken och när Jesus skall komma, istället betonade han att Jesus skall komma tillbaka.⁷³

*Bibelns löftesord om att Jesus ska komma igen vill hålla oss vakande och
väntande på att han ska komma. Väntan på Jesu återkomst förenar, men*

---

⁶⁹ Hedlund 1979: s. 48

⁷⁰ Hedlund 1979: s. 43

⁷¹ Hedlund 1979: s. 42–47

⁷² Hedlund 1979: s. 20–32

⁷³ Hedlund 1979: s. 91–104

*spekulationer om när han ska komma har ofta splittrat Guds folk. Billy Graham säger: "Vi vet inte när Jesus kommer tillbaka. Det kan bli imorgon eller om tusen år..."*⁷⁴

Med kalla krigets allt intensivare upprustning kom hans undervisning att mer och mer tala om kärnvapenhotet och den världsomfattande apokalyps ett kärnvapenkrig mellan Nato och Warszawapakten skulle innebära.⁷⁵

Frågan kring kärnvapen var dock inte något som Hedlund var ensam om att diskutera på svenskt plan, en av de mer kända opinionsbildarna i frågan var politikern Alva Myrdal.⁷⁶ Slutligen fick svenska folket frågan närmare än man tidigare anat, detta efter att det uppdagats att även Sverige sysslade med provverksamhet för att nå ett eget kärnvapen. Det svenska kärnvapenprogrammet höll igång sin provverksamhet fram till slutet på 1960-talet.⁷⁷

Nedrustningen var en fundamental fråga för Hedlund, men frågan var också aktuell för en stor del av hans samtid. Många levde under den ständiga vandan och oron för ett kärnvapenkrig. Hedlunds undervisning att ett sådant krig skulle bli vår undergång var sålunda inte djärva påståenden, däremot har vi kunnat se att Hedlund gör en annan konsekvens av detta. Han pekar på det djupt omoraliska att satsa stora summor på militären samtidigt som människor svälter.

Apokalyptik kan, när den är så akut som den är i Hedlunds fall, tendera att bli världsfrånvärd och förlora glöden till att vilja förbättra samhället. Detta är dock inte något vi kan skönja hos Hedlund, istället menar han att kristna bär ett mycket stort ansvar i att vara med och bygga en mer hållbar framtid. Enligt Hedlund var Jesus ankomst nära, men det var inte själ att ge upp samhället, det var skäl nog att fortsätta kämpa för ett gott samhälle.

---

⁷⁴ Hedlund 1979: s. 96

⁷⁵ Nationalencyklopedin, NATO; Nationalencyklopedin, Warszawapakten

⁷⁶ Hedlund 1979: s. 51

⁷⁷ Nationalencyklopedin, atomvapenfrågan

3.7 Partiledarutfrågningarna

De första partiledarutfrågningarna bjöd Hedlund in till i Karlskrona 1968. Det gick till en början trögt att få partiledarna att acceptera inbjudan men till slut, mycket tack vare att KDS med ledaren Birger Ekstedt i spetsen, svarade samtliga partier utom VPK ja och kom till tältet. Störst uppståndelse blev det givetvis när det var dags för statsminister Tage Erlander att under sin trettonde valrörelse inträda i mötestältet. Tältet var fullt med råge den kvällen, ett stycke över 3000 besökare angavs.⁷⁸ Hedlund kom sedan att hålla korstågsmöte med partiledarutfrågningar varje år fram till 1991 då dessa lämnades över till Thor-Björn Bastås som i sin tur senare lämnat över till Torsten Åhman och sedermera Britta Hermansson och Robert Eriksson.⁷⁹

Frågorna som Hedlund ställde till partiledarna kom att ändras en hel del. Från 60-talet folkmoraliska frågor till 70- och 80-talets frågor om nedrustning, abort, mellanölet⁸⁰, u-hjälp, pacifism och generella kristna värderingar.⁸¹

Populärast i tältet var under åren statsminister och Socialdemokratiska ledaren Olof Palme samt Moderaternas ledare Gösta Bohman. Dessa kom att dra mest människor och mycket uppskattning. Hedlund å sin sida talade varmast om Palme, Hedlund kallade honom *adrenalin* i svensk politik. Deras relation torde varit fin, Hedlund beskriver honom som varm, kamratlig, kvick och spirituell.⁸²

Partiledarutfrågningarna gav Hedlund en plats i rampljuset som han nog aldrig hade lyckats få annars, tveklöst lyckades han genom dessa kampanjer ”bryta igenom fromhetsvallen” och komma till tals med icke troende. De gav honom inbjudan till

---

⁷⁸ Östlin 1997: s. 157–169

⁷⁹ Östlin 1997: s. 243–250

⁸⁰ Nationalencyklopedin, mellanöl

⁸¹ Östlin 1997: s. 186

⁸² Hedlund 1992: s. 207–215

regeringens kanslihus, medalj av kungen och en personlig inbjudan till Olof Palmes begravning.⁸³

3.8 Sammanfattning

I kapitel tre har jag sökt svar efter frågan:

- Vilken är enligt Hedlund relationen mellan kristendomen och det moderna svenska samhället?

Genom studiet av primärmaterial har vi kunnat finna att Hedlund är en förespråkare av kristendomen som samhällets fundament. Här bör återigen påpekas att Hedlund gör en uppdelning av kristendom och kristen tro, han förespråkar inte en statsreligion men väl ett samhälle som bygger på kristendomen som ideologi. Hedlund är inte konsekvent mot samhället, istället är han pragmatisk, samhället är således i Hedlunds värld varken alltigenom gott eller ont.

Kristendomen har som uppgift i det moderna samhället att främja och bygga demokratin och demokratiskt sinnade medborgare. Vidare skall kristendomen vara den moraliska grund som samhället skall vila på. Till skillnad från de förespråkare av 1945-års idéer som var verksamma vid denna tid såg inte Hedlund något nödvändigt motsatsförhållande mellan förnuft, rationalitet och kristendom. Här finner vi kanske den största skillnaden mellan Hedlund och det svenska samhället som var hans samtida, det som Hedlund såg som fundamentalt för ett hållbart, demokratiskt och välmående samhälle såg företrädarna för 1945-års idéer som det största hotet mot det samma.

---

⁸³ Hedlund 1992: s. 214–215

4 Billy Graham

Syftet med detta kapitel är att visa på hur Billy Graham förhöll sig till sin omvärld och sin uppgift, utifrån det vi kommit att se i Hedlunds förkunnelse. Kapitlet svarar på en av underfrågorna i kapitel 1.1:

- Hur ser Billy Graham på relationen mellan kristendomen och det amerikanska samhället?

Frågan behandlas under ett flertal rubriker. Dessa rubriker är satta för att få en överblick på de viktigaste punkterna i Grahams förkunnelse. Till skillnad från genomgången av Hedlund används inte här primärmaterial utan istället främst sekundärmaterial

4.1 Bakgrund

William Franklin Graham JR. föddes i Charlotte, North Carolina den 7 november 1918. Han föddes på en mjölkgård som den äldste av fyra syskon i en troende familj som var medlemmar i den lokala Presbyterianska församlingen.⁸⁴ Uppväxten till trots brottades han med den kristna tron, mycket på grund av den Kalvinistiska hårda tolkningen kring vad man fick och inte fick göra. Hans slutliga beslut att lämna sig till Jesus skedde i en kampanj med evangelisten Mordecai Ham 1934.⁸⁵

Efter teologiska studier kom Graham att ordineras som pastor i Southern Baptist Convention 1939, det samfund han än idag står trogen till.⁸⁶ Församlingspastor kom

---

⁸⁴ Associated Reformed Presbyterian Church är ett amerikanskt reformert samfund med sin teologiska grund i Kalvinismen.; Wacker 2014: s. 5

⁸⁵ Wacker 2014: s. 6

⁸⁶ Southern Baptist Convention är ett baptistiskt samfund som, likt namnet antyder är störst i den amerikanska södern. Det klassas idag som det största protestantiska samfundet i USA

han dock aldrig att verka som i någon större utsträckning utan lämnade sin första, och enda församlingstjänst, efter ungefär ett år. Graham försökte därefter att söka sig till militären som armékaplan två gånger, men både gångerna fick han nej.⁸⁷

I en tid av stark patriotism i USA kan man lätt inbilla sig att Grahams misslyckade försök till militärtjänst kunnat komma att dra ner hans rykte, detta var dock ingalunda ett problem då hans verksamhet nu kommit att inriktas på arbetet med organisationen Youth for Christ (YFC) som starkt blandade samman religiösa med patriotiska drag.⁸⁸

När kampanjerna växte sig allt större tog Graham i allt större grad till sig de moderna metoderna för att nå ut. Med både Radio och TV-program blev han en allt mer känd personlighet, detta kombinerade Graham med allt starkare reklamkampanjer och nådde på så sätt än fler personer med sitt budskap. Att denna typen av budskap bars ut av de moderna medierna var något helt nytt och detta gjorde att det fick ett stort genomslag.⁸⁹

Hans allt större popularitet ledde till personliga vänskaper med några av världens mest inflytelserikaste personer, här kan bl.a. nämnas samtliga presidenter från Dwight D. Eisenhower till George W. Bush.⁹⁰

Graham pensionerade sig 2005 och alltsedan dess har hans son, Franklin Graham haft ledarskapet i den organisation Graham startat många decennier tidigare, Billy Graham Evangelistic Association.⁹¹

---

⁸⁷ Wacker 2014: s. 7

⁸⁸ Wacker 2014: s. 8

⁸⁹ Wacker 2014: s. 15

⁹⁰ Wacker 2014: s. 16

⁹¹ Wacker 2014: s. 18–20

4.2 Evangelikalismen och nationen

Den amerikanska evangelikalismen hade under början av 1900-talet ett tillbakadraget liv, ett liv som kommit att stå i en tydlig kontrast mot nationen, tidigare i den amerikanska historien hade de kristna snarare varit med och byggt nationen. När nu den ”gudlösa” kommunismen var USA:s främsta fiende kunde evangelikalerna göra gemensam sak med den amerikanska administrationen. Den kristna väckelsen kom även från politiskt håll att ses som en viktig del av Kalla krigs-strategin.⁹²

Graham var uppvuxen i ett klassiskt demokratiskt hem, men hans egna partisympatier är något han genom livet satt stor stolthet i att bara hans fru kände till, däremot kallade han sig hela livet ”Social-liberal”.⁹³

4.3 Det första korståget

1949 kom Grahams karriär som evangelist att ta ett ordentligt kliv framåt med en två månader långa väckelsekampanj i hjärtat av Los Angeles, detta under YFC:s flagg. Några dagar före att denna kampanj kom att starta hade Sovjetunionen för första gången sprängt en atombomb och kort efter kampanjstart hade Mao Zedong utropat folkrepubliken Kina.⁹⁴ Under kampanjen i Los Angeles 1949 så sade Graham under en av sina predikningar:

*”There is no alternative!... God Almighty is going to bring judgement upon this city unless people repent and believe — unless God sends an old-fashioned, heaven-sent, Holy Ghost revival.”*⁹⁵

---

⁹² Sutton 2014: s. 310–311

⁹³ Wacker 2014: s. 243; Nationalencyklopedin, socialliberalism.

⁹⁴ Nationalencyklopedin, Mao Zedong.; Wacker 2014: s. 12

⁹⁵ Sutton 2014: s. 326

Han kallade människor att under den kampanjen vända om och söka bättring, men pekade också på den annalkande apokalyps som han såg komma med en ökad upprustning. En kväll talade han utifrån Guds löfte till det israeliska folket i Andra krönikeboken, men såg detta inte bara som en hälsning till det israeliska folket utan tolkade det även bokstavligt att innebära räddning även för USA.⁹⁶ Genomslaget var stort och hans kombination av klassisk evangelikal teologi med amerikansk patriotism och anti-kommunism fick en stor effekt.⁹⁷

Från denna kampanj kom hans karriär att helt domineras av kampanjer av olika slag, eller ”Crusades” som han nu kom att kalla dem.⁹⁸

4.4 Moralen

Likt Hedlund förfärades även Graham över sin samtid och hur moralen utvecklades, han målade upp världsbilden att de två stora hoten i världen är dels den falnande moralen på hemmaplan och kommunismen i världen.⁹⁹

En av de klassiska frågorna för den amerikanska evangelikalismen har varit, och är till stor del fortfarande, abortmotståndet.¹⁰⁰ Graham har kommit att finna en väg som till stor del liknar den vägen jag tidigare har beskrivit hos Hedlund. Graham menar nämligen att det inte på några vis går att vika från den moraliska sanningen att abort i grunden är ett mord och således fel, men han menar också att det finns exceptionella fall där det måste vara en möjlighet.¹⁰¹

---

⁹⁶ 2 Krön 7:14 ”och om då mitt folk, som mitt namn är utropat över, ödmjucar sig och ber och söker sig till mig och lämnar sina onda vägar, då skall jag höra det i himlen och förlåta dem deras synd och bota deras land.”

⁹⁷ Wacker 2014: s. 12–13; Sutton 2014: s. 326–327

⁹⁸ Wacker 2014: s. 12

⁹⁹ Wacker 2014: s. 13

¹⁰⁰ Sutton 2014: s. 145–147

¹⁰¹ Wacker 2014: s. 246

4.5 Synen på kristendomen

Graham menar att Jesus är världens frälsare och ingen annan kan leda den enskilde till evigheten, detta är en syn som vi kan se att Graham delar med Hedlund. Han evangeliserande förkunnelse baserades i Grahams tidiga år mycket kring moralens förflackning och det kommunistiska hotet men kom att övertid att skifta. Med åldern visade Graham ett allt större intresse för de sociala orättvisor som finns på jorden. Från att i början av sin karriär ha predikat ett budskap som inte bara handlade om Jesus utan också var starkt patriotiskt kom han från början av 1970-talet att allt mindre tala om USA och allt mer om evangeliets kärna: Att Gud älskar alla, stam-medlemmen i Afrika minst lika mycket som den kristne amerikanen.¹⁰²

Vi kan här se att Hedlund och Graham bär på en liknande syn när det kommer till Kristus exklusivitet och frälsningens avgörelse.

4.6 Militarismen

Graham bär som vi tidigare sett en grundsyn av att allt liv är heligt och således är det fel att döda någon annan. Men till skillnad från Hedlund tog inte Graham en pacifistisk ställning, istället menade Graham att varje människa har rätt att försvara sig samt att de starkare har ett moraliskt ansvar att försvara den svagare.

När USA:s insatser i Vietnamkriget trappades upp allt mer i början av 1960-talet så valde Graham att ställa sig bakom den sittande presidenten Kennedys politik, inte heller backade Graham när USA gick in i full krigsoffensiv 1964.¹⁰³ Graham såg att USAs offensiv var ett naturligt och viktigt steg i kampen mot kommunismen och

---

¹⁰² Wacker 2014: s. 245–246

¹⁰³ Nationalencyklopedin, Vietnamkriget.

ateismen.¹⁰⁴ Men Grahams syn på Vietnamkriget kom att förändras, mot slutet av kriget hade Graham fallit åt att vara tveksam (om han än menade att USA bar ett ansvar mot Sydvietnam), medan han långt senare har beklagat att han inte tog starkt avstånd från början.¹⁰⁵

I grunden såg Graham militarismen som en av de största synderna i hans tid, som yngre var han mer stridbar men blev med åren mer och mer trogen till sitt ideal. En äldre Graham kom att lyfta den stora synd dels det onödiga dödandet innebar, men även att människor svalt ihjäl på jorden när andra har upprustningskamp. Detta återkommer jag till under rubriken 4.7 Global rättvisa

Till skillnad mot Hedlund kan vi här se att Graham tidigt i sin karriär haft en mer avvaktande roll kring militarismen, emedan ju äldre han blev antog en mer och mer pacifistisk hållning. Hedlunds radikala pacifism livet igenom skiljer honom avsevärt från Grahams hållning.

4.7 Anti-kommunismen

Vid sidan av evangeliet fanns det inget han predikade så mycket som just kommunisthotet och den falnande moralen under hans tidiga karriär, detta i sådan omfattning att han 1953 fick epitetet ”Communism’s Public Enemy Number One”, av tidningen Chicago Daily News.¹⁰⁶ Graham menade nämligen att kommunismen till sin natur var anti-kristen, den var inte en konkurrerande religion utan istället en aktiv krossare av själar. Trots den tid Graham levde i, är det svårt att tro att det fanns någon mer hårdnackad motståndare till kommunismen i USA än just Graham.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Sutton 2014: s. 331

¹⁰⁵ Wacker 2014: s. 234–237; 242

¹⁰⁶ Översättning: Kommunismens fiende nummer ett; Wacker 2014: s. 231

¹⁰⁷ Wacker 2014: s. 233–234

Till skillnad från Graham var inte Hedlund en hårdnackad anti-kommunist, däremot var han en stark förespråkare för den fria demokratin och uttalade sig i mitten av sjuttioalet om VPK-ledaren CH Hermansson ”Jag gillar hans person men värjer mig från hans politik”.¹⁰⁸

4.8 Global rättvisa

Graham kom från 1970-talet att engagera sig allt mer i den globala rättvisan, han undvek att beblanda sig med Social Gospel-rörelsen (SG) men kom att predika många av rörelsens frågor.¹⁰⁹ Den stora skillnaden mellan Graham och SG kan härledas från vart man fick sina motiv, där Graham menade att människor överlåtna till Jesus är lösningen menade SG att enskild överlåtelse inte var nog utan att lagförändringar är nödvändigt. Graham menade att det fanns en *Democracy of sin* och en *Democracy of grace*, där den senare var det som behövde uppbyggas. Denna kan beskrivas som en modell för det goda samhället och hur kristna bör leva utifrån beskrivningen av den första församlingen i Apostlagärningarna.¹¹⁰

Graham var genom sitt liv mån om att motarbeta orättvisor, vi har tidigare sett att han motiverade vissa militaristiska insatser för att bekämpa orättfärdigheten. Med tiden formades denna kamp till stor del om och Graham talade nu istället om det orättfärdiga i militärisk upprustning när miljoner och åter miljoner människor svälter.¹¹¹ Utvecklingen genom Grahams liv blir som mest tydlig när vi talar om dessa frågor och kyrkohistorikern Grant Wacker sammanfattar det klokt; *If the fiery youthful Graham*

---

¹⁰⁸ Östlin 1997: s. 184

¹⁰⁹ Nationalencyklopedin, social gospel; Wacker 2014: s.43

¹¹⁰ Wacker 2014: s. 42–43

¹¹¹ Wacker 2014: s. 245–247

*had worried about lawlessness at home and communism abroad, the reflective older Graham worried more about loneliness at home and AIDS abroad.*¹¹²

Graham och Hedlund delade ett stort engagemang för rättvisa på jorden, de båda menade att den skulle komma genom att människor förvandlades av evangeliet. De båda menade att kristna bar ett ansvar att dels sprida evangelium men också att arbeta för att rättvisa skulle uppnås.

4.9 Apokalypsen

I Grahams förkunnelse fanns en insikt om att vi lever i den yttersta tiden, att vi väntar Jesu snara återkomst. Detta var en förkunnelse som ytterligare förstärktes av att Grahams genombrott som predikant sammanföll med att President Truman kunde meddela att nu även Sovjetunionen hade den fruktade atombomben.¹¹³ Graham menade att den så fruktade apokalypsen skulle komma genom ett kärnvapenkrig, ett krig som skulle komma som en dom över jorden så länge den inte omvände sig till Gud. Precis som större del av den amerikanska evangelikalismen så stödde Graham detta påstående på löftet till Israeliterna i 2 Krönikeboken: *om då mitt folk, som mitt namn är utropat över, ödmjucar sig och ber och söker sig till mig och lämnar sina onda vägar, då skall jag höra det i himlen och förlåta dem deras synd och bota deras land.*¹¹⁴ Grahams tolkning av denna bibelvers begränsas inte till det israeliska folket utan han tolkar det som att det även gäller USA.¹¹⁵

Ju längre kalla kriget fortlöper vinklar Graham sin förkunnelse till att allt tydligare utpeka kapprustningen som det stora problemet och det som föranleder apokalypsen. Som jag tidigare påvisat så är ett av hans starka skäl till att adressera kapprustningen

---

¹¹² Wacker 2014: s. 247

¹¹³ Sutton 2014: s. 326

¹¹⁴ 2 krön 7:14

¹¹⁵ Sutton 2014: 326–328

att han menar att denna är djupt omoralisk mot alla som lider svält, men här ser vi också hans varningar att den leder rakt mot apokalyps.¹¹⁶

Graham levde i en tillvaro där världen ändrade sig snabbt. Utvecklingen från musköter till atombomben var, om liknelsen ursäktas, explosiv. Detta har vi tidigare sett att Graham skickligt utnyttjade i sin förkunnelse. Men det fanns en annan sida av Graham, till skillnad från många andra evangelikaler vid samma tid, han menade att de kristna skulle jobba för en positiv samhällsutveckling.¹¹⁷

Hedlund och Grahams syn på apokalypsen är häpnadsväckande lika, de båda befarade kärnvapenkriget. Ingen av dem räddes dock för apokalypsen och pekade på att den dagen kommer en fullkomlig försoning uppstå, däremot menade att det var Guds sak att leda till apokalypsen och inte människan.

4.10 Vita Husets kaplan

Grahams relation till Vita Huset har bland många varit en fråga både för djup acceptans och stark skepsis, faktum är att han var personlig vän med samtliga presidenter från Eisenhower till George W. Bush. Det har inte spelat någon roll om presidenten i fråga varit demokrat eller republikan så har det funnits en relation som i vissa fall inneburit djup vänskap och andlig vägledning medan det i andra fall mer har varit i en formell mening. Särskilt nära relationer kom Graham att ha med Nixon, Reagan och George H. W. Bush, där hans roll som andlig rådgivare kanske tydligast framträdde i relationen med Ronald Reagan.¹¹⁸

Hedlund har inte till närmelsevis haft en liknande relation med någon av de svenska statsministrarna. Han har personligen hälsat på Tage Erlander på kanslihuset för en

---

¹¹⁶ Sutton 2014: 328–329; Wacker 2014: s. 240

¹¹⁷ Sutton 2014: 330–332

¹¹⁸ Wacker 2014: s. 22; s. 215–216

personlig intervju med densamme men någon djupare relation var det inte tal om. Närmare relation kom dock Hedlund att ha med Olof Palme, dels genom de många partiledarutfrågningarna men också genom många djupa beröringspunkter i engagemang. Hedlund och Palmes relation har aldrig riktigt kommit ut i ljuset. När Hedlund 1986 får medalj av kungen talar dock de båda om sin vänskap till Palme och hur de saknade honom.¹¹⁹ Dessutom är det en sak som kvarstår och det är att Hedlund hade en personlig inbjudan till Olof Palmes begravning, kanske var den relationen djupare än vad som någonsin kom att nedtecknas.¹²⁰

5 Skillnader och likheter

Syftet med detta kapitel är att belysa vilka centrala skillnader och likheter jag funnit i studiet av Hedlund och Graham. Kapitlet svarar på en av underfrågorna i kapitel 1.1:

- Vilka likheter och skillnader finns i Hedlund och Graham när det gäller synen på kristendomen och samhället?

Mitt studie av Hedlund och Graham har visat på att de, sina kulturskillnader till trots, är mycket lika i sin syn på kristendomen och samhället. Det finns ett par aspekter som man kan belysa lite extra.

En avgörande skillnad mellan Hedlund och Graham finner vi i den kulturella kontext som de lever i. I Sverige hade vi fortfarande en statskyrka i form av Svenska Kyrkan, denna behövde Hedlund ständigt förhålla sig till. Jag menar att ett sätt som han gjorde detta på är den uppdelning han gör mellan kristendom och kristen tro. Han menar således att Svenska Kyrkan stod för religionen, det etiska tankemönstret och som en

---

¹¹⁹ Östlin 1997: s. 233

¹²⁰ Hedlund 1992: s. 214–215

sorts garant för det han ville bygga den svenska demokratin på. Kristen tro däremot menade Hedlund var något som de människor som var ”frälsta” innehade. Målet var ett aktivt och utlevt lärjungaskap och det menade Hedlund som evangelist att det var mycket angeläget att nå. Graham däremot hade inte en statskyrka att förhålla sig till, men han var med att bygga upp en folkreligion som i det närmsta gjorde honom till informell ledare för det kristna USA. Han ville bygga ”one nation under God” och kunde predika detta utan att behöva förhålla sig till en statskyrka.

Hedlund var en radikal pacifist, han menade att en kristen inte under några omständigheter kunde bära vapen, detta grundade han utifrån ett närmast bokstavstroget studie av Guds budord. Graham menade precis som Hedlund att allt liv är heligt och att dödande således oundvikligt är fel. Däremot menade Graham att krig kunde rättfärdiggöras om det användes för att bryta ner något som är orättfärdigt, i Grahams kontext kan detta orättfärdiga närmast likställas med kommunism.

Men hur kommer det sig då att deras uttolkning ur samma ståndpunkt blir så annorlunda? För att svara på frågan behöver vi här ta i beaktande just vilken kultur de levde i. Hedlund som svensk var uppvuxen i ett land som inte varit i krig på över hundra år och som slog fast under andra världskriget att man skulle vara neutrala, inte heller under kalla kriget valde Sverige att ansluta till antingen Warszawapakten eller Nato. Vi har också tidigare kunnat konstatera att Per-Albin Hansson i sina unga år var anti-militarist, och till sin död var han fortsatt kritisk till upprustning i för stor upprustning. Hedlund verkade således i en kontext där krigsföring redan var tämligen främmande.

Grahams USA hade till skillnad mot Hedlunds Sverige levt med, i princip, konstant krig under hela Grahams levnadstid. Det var ett land som präglades av en stark krigsmakt och som inte tvekade att sätta in denna för att motarbeta det man finner orättfärdigt. Under den period som denna uppsats behandlar befann sig USA i ett kallt krig mot Sovjetunionen. Som tidigare nämnts hade Graham och USA en gemensam fiende, kommunismen.

När Hedlund och Graham praktiskt skall hantera frågan kring det femte budet så gör de detta utifrån sin egen kultur och horisont. I Hedlunds fall är det därför inte konstigt att hans tolkning kommit att bli anti-militarism och pacifism. I Grahams fall kan vi se att han stod för en återhållsam krigsföring, något som i hans kontext var minst lika radikalt som Hedlund i svensk kontext.

6 Avslutning

John Hedlund och Billy Graham är två säregna evangelister, så lika till form och teologi, men samtidigt så olika utifrån deras kultur. De både strävade efter att bygga ett hållbart samhälle, ett samhälle som vilade tryggt och tungt på kristen etik och kristna värderingar. Det samhälle de ville se bestod i sin tur av medborgare som de inget hellre ville än att de skulle bli frälsta och fullt ut leva i lärjungaskap. De frälsta skulle ständigt vänta på herrens snara återkomst, men skulle under tiden verka för att sprida Guds rike här och nu.

Litteraturförteckning

Primärmaterial

- Bibel 2000: Gamla Testamentet, Apokryferna, Nya Testamentet: Bibelkommissionens översättning. (1999). Uppsala: Svenska Bibelsällskapet
- Hedlund, John, 1946. Larmsignaler. Stockholm: Missionsförbundets förlag
- Hedlund, John, 1954. Från Nalens Jazzestråd och Billy Grahams plattform. Örebro: Evangeliipress
- Hedlund, John, 1958. Celldörren och frälsningsporten. Stockholm: Missionsförbundets förlag
- Hedlund, John, 1962. Vardag och vision. Stockholm: Missionsförbundets förlag
- Hedlund, John, 1965. Bud från Gud. Stockholm: Gummessons bokförlag
- Hedlund, John, 1979. Västerlandet i Guds vågskål. Stockholm: Den kristna bokringen
- Hedlund, John, 1981. Med Gud i hågen. Stockholm: Gummessons bokförlag
- Hedlund, John, 1992. Privat & personligt – Samtal med John Hedlund. Stockholm: Den kristna bokringen

Sekundärmaterial

- Dahlgren, Stellan & Florén, Anders, 1996. Fråga det förflutna - En introduktion till modern historieforskning, Lund: Studentlitteratur
- Sutton, Matthew Avery, 2014. American apocalypse: a history of modern evangelicalism. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press
- Wacker, Grant, 2014. Americas Pastor: Billy Graham and the Shaping of a Nation. Cambridge: Harvard University Press
- Östlin, Per, 1997. Korstågspastorn – porträtt av John Hedlund. Stockholm: Normans förlag
- Östling, Johan, 2008. Nazismens sensmoral – Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyningar. Stockholm: Atlantis

Elektroniska resurser

- Nationalencyklopedin, atomvapenfrågan.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/atomvapenfrågan> (hämtad 2018-05-24)
- Nationalencyklopedin, efterkrigstiden.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/efterkrigstiden> (hämtad 2018-05-04)
- Nationalencyklopedin, Harry Blomberg.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/harry-blomberg> (hämtad 2017-05-12)

Nationalencyklopedin, hedonism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/hedonism> (hämtad 2018-05-30)

Nationalencyklopedin, Ingemar Hedenius.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/ingemar-hedenius> (hämtad 2017-10-15)

Nationalencyklopedin, jämförande metod.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/jämförande-metod> (hämtad 2018-03-20)

Nationalencyklopedin, kulturradikal.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kulturradikal> (hämtad 2018-05-29)

Nationalencyklopedin, Mao Zedong. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/mao-zedong> (hämtad 2017-05-12)

Nationalencyklopedin, mellanöl. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/mellanöl> (hämtad 2018-05-24)

Nationalencyklopedin, moralpanik. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/moralpanik> (hämtad 2018-05-04)

Nationalencyklopedin, NATO. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/nato> (hämtad 2018-11-23)

Nationalencyklopedin, Socialliberalism.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/socialliberalism> (hämtad 2017-05-19)

Nationalencyklopedin, Social Gospel.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/social-gospel> (hämtad 2017-05-19)

Nationalencyklopedin, Sverige. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sverige> (hämtad 2017-11-21)

Nationalencyklopedin, ungdomskultur.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/ungdomskultur> (hämtad 2017-05-10)

Nationalencyklopedin, Vietnamkriget.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/vietnamkriget> (hämtad 2017-05-18)

Nationalencyklopedin, värnplikt. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/värnplikt> (hämtad 2018-05-04)

Nationalencyklopedin, Warszawapakten.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/warszawapakten> (hämtad 2017-11-23)

Radioprogram

Bildningsbyrå – Tänka mot strömmen: Striden om Guds existens. 2017. Utbildningsradion. <https://www.ne.se/play/ur/program/199951> (hämtad 2018-05-04)